O`RTA ASR DAVRIDA SAVDO SOTIQ JOYLARINING KENG MIQYOSIDA TAKOMILLASHGAN ARXITEKTURAVIY O`RNI

Xudoyarova Zilola
E-mail: xudoyarovazilola90@gmail.com

Received: 21.10.2025
Revised: 22.10.2025
Accepted: 23.10.2025

Kalit so‘zlar:
O‘rta asr, savdo-sotiq joylari, arxitektura, shaharsozlik, bozorlar, karvonsaroylar, iqtisodiy faoliyat, urbanizatsiya.

Annotatsiya. Ushbu tezisda O‘rta asr davrida savdo-sotiq joylarining arxitekturaviy rivojlanishi, ularning shaharsozlikdagi o‘rni, iqtisodiy va madaniy ahamiyati, hamda ijtimoiy hayotdagi roli tahlil qilinadi. Tadqiqotda arxitektura va urbanizatsiya prinsiplariga asoslanib, savdo-sotiq joylarining shaharning markaziy va chekka hududlarida qanday joylashgani, ularning transport va mijoz oqimi bilan integratsiyasi, bozor va karvonsaroylar tizimi, shuningdek, savdo ob’ektlarining ko‘p qavatli va zamonaviy elementlarga ega bo‘lishi masalalari o‘rganiladi. Ishda O‘rta asr shaharsozlik maktablari va me’moriy an’analarining savdo-sotiq joylariga ta’siri, bozor hududlarining iqtisodiy samaradorligi va arxitektura orqali mijozlar oqimini tartibga solish mexanizmlari tahlil qilinadi.

Keywords:
Middle Ages, trade centers, architecture, urban planning, bazaars, caravanserais, economic activity, urbanization.

Annotation. This thesis examines the architectural development of trade places in the Middle Ages, their role in urban planning, economic and cultural significance, and social functions. The study analyzes the location of trade facilities in central and peripheral urban areas, integration with transport and customer flow, the system of bazaars and caravanserais, and multi-level architectural elements. It explores the influence of medieval urban planning schools and architectural traditions on trade centers and evaluates economic efficiency and mechanisms for regulating customer movement.

Ключевые слова:
Средние века, торговые объекты, архитектура, градостроительство, базары, караван-сараи, экономическая деятельность, урбанизация.

Аннотация. Данная работа рассматривает архитектурное развитие торговых мест в Средние века, их роль в градостроительстве, экономическое и культурное значение, а также социальные функции. Исследование анализирует расположение торговых объектов в центральных и периферийных районах города, интеграцию с транспортом и потоками покупателей, систему базаров и караван-сараев, а также многоуровневые архитектурные элементы. Рассматривается влияние средневековых

градостроительных школ и архитектурных традиций на торговые центры, оценивается экономическая эффективность и механизмы регулирования потока покупателей.

Kirish. O‘rta asr davrida savdo-sotiq joylari shaharning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayotida markaziy o‘rin tutgan. Shaharlar markazida joylashgan bozorlar, karvonsaroylar va savdo ko‘chalarining arxitekturasi va joylashuvi nafaqat iqtisodiy faoliyatni tartibga solishga xizmat qilgan, balki shaharsozlikning shakllanishida ham muhim rol o‘ynagan. Ushbu davrda bozorlar va savdo-sotiq inshootlarining shakli, ko‘p qavatli minoralar, portiklar, arkadlar va hududiy zonalash orqali mijozlar oqimi va savdo samaradorligi nazorat qilinardi. Arxitektura va urbanizatsiya prinsiplari orqali bozor hududlari shahar ichida markaziy savdo nuqtalari sifatida rivojlangan, karvonsaroylar esa uzoq masofadan kelgan savdogarlar va sayyohlar uchun qulaylik yaratgan. Shaharsozlikda bozor hududining joylashuvi, transport yo‘laklari va atrofdagi infratuzilma bilan uyg‘unligi, arxitektura dizayni orqali ijtimoiy muvozanatni ta’minlash O‘rta asr shaharlarining xarakteristikasi hisoblanadi. Tadqiqot jarayonida bu hududlarning iqtisodiy samaradorligi, arxitektura elementlarining funksionalligi va urbanizatsiya bilan bog‘liqligi batafsil o‘rganiladi. O‘rta asr davrida savdo-sotiq joylari shaharning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy hayotida markaziy o‘rin tutgan. Bozorlar, karvonsaroylar va savdo ko‘chalari nafaqat iqtisodiy faoliyatni rivojlantirgan, balki shaharsozlikning shakllanishida va transport tizimi bilan integratsiyada muhim rol o‘ynagan. Markaziy hududlarda ko‘p qavatli bozor minoralari, portiklar va arkadlar orqali mijozlar oqimi tartibga solingan, chekka hududlarda esa kichik savdo punktlari va karvonsaroylar orqali aholiga qulaylik yaratilib, shahar iqtisodiyoti barqarorlashtirilgan. Shu bilan birga, savdo-sotiq inshootlarining arxitektura elementlari shahar estetikasi va madaniy merosini saqlashga xizmat qilgan, bu esa urbanizatsiya va ijtimoiy muvozanatni ta’minlashga yordam bergan. Tadqiqot markaziy va chekka hududlarda savdo-sotiq joylarini joylashtirishning strategik yondashuvlarini o‘rganish, transport va piyodalar oqimi bilan uyg‘unligini tahlil qilish, shuningdek, tarixiy va zamonaviy urbanizatsiya prinsiplari asosida arxitektura rivojlanishini aniqlashga qaratilgan. O‘rta asr davrida savdo-sotiq joylarining arxitektura va urbanizatsiyadagi o‘rni shaharning rivojlanishida strategik ahamiyatga ega bo‘lgan. Bozorlar, karvonsaroylar va savdo ko‘chalari nafaqat iqtisodiy faoliyatni tartibga solish, balki shaharsozlik tartibini belgilash, transport va piyodalar oqimini boshqarish, shahar hududlarida ijtimoiy muvozanatni ta’minlash kabi funktsiyalarni ham bajaradi. Shu davrda markaziy hududlarda joylashgan savdo inshootlari ko‘p qavatli minoralar, portiklar, arkadlar va hududiy zonalash orqali mijozlar oqimini samarali boshqarish imkonini bergan bo‘lsa, chekka hududlarda karvonsaroylar va kichik savdo punktlari orqali shaharda muvozanatli iqtisodiy faoliyatni yaratish imkoniyati bo‘lgan. Arxitektura va urbanizatsiya prinsiplari orqali bozor hududlari shahar tarixiy va madaniy merosini saqlab qolgan, shuningdek, savdo-sotiq faoliyatining samaradorligini oshirishga

xizmat qilgan. Tadqiqot jarayonida O‘rta asr shaharlarida savdo-sotiq inshootlarini joylashtirishning strategik yondashuvlari, markaziy va chekka hududlar o‘rtasidagi muvozanat, transport va mijozlar oqimi bilan uyg‘unligi batafsil o‘rganiladi, bu esa shahar iqtisodiyoti va ijtimoiy hayotini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, tadqiqot arxitektura va urbanizatsiya asosida savdo-sotiq joylarining shaharning madaniy, iqtisodiy va ijtimoiy barqarorligini ta’minlashdagi rolini aniqlashga qaratilgan.

Adabiyotlar tahlili. B. Aliyev, “O‘rta asr shaharlari va savdo-sotiq inshootlari”, Toshkent, 2017. Manbada O‘rta asr shaharlaridagi bozorlar, karvonsaroylar va savdo ko‘chalarining arxitektura xususiyatlari, urbanizatsiya jarayonlariga ta’siri va shaharning iqtisodiy hayotidagi roli batafsil tahlil qilingan[1]. R. Mirzoev, “Karvonsaroylar va savdo markazlarining rivojlanishi”, Samarqand, 2018. Tadqiqotda karvonsaroylar tizimi, ularning shahardagi joylashuvi, mijoz oqimi va savdo-sotiq samaradorligini oshirishdagi arxitekturaviy yechimlar tahlil qilingan[2]. L. Karimova, “O‘rta asr arxitekturasi va shaharsozlik”, Toshkent, 2019. Kitobda O‘rta asr davrida bozorlar va savdo-sotiq inshootlarining urbanizatsiya bilan bog‘liqligi, ko‘p qavatli savdo minoralari va portiklarning funksional roli tahlil qilingan[3]. A. To‘xtayev, “Savdo-sotiq hududlarining ijtimoiy va iqtisodiy roli”, Buxoro, 2020. Manbada bozor hududlarining shahar ijtimoiy hayotidagi ahamiyati, arxitektura orqali mijozlar oqimini boshqarish va iqtisodiy samaradorlik masalalari ko‘rib chiqilgan[4]. M. Qodirov, “O‘rta asr shaharlarida urbanizatsiya va arxitektura”, Termiz, 2021. Tadqiqotda savdo-sotiq joylarining urbanizatsiya, shaharsozlik va arxitektura bilan uyg‘unligi, markaziy va chekka hududlarda joylashuvi va iqtisodiy ta’siri batafsil yoritilgan[5].

Materiallar va usullar. Tadqiqotda tarixiy manbalar, arxiv hujjatlari, o‘rta asr shaharlari xaritalari va bozor hududlari rejalari tahlili asosiy material sifatida foydalanilgan. GIS va hududiy tahlil usullari orqali bozor va karvonsaroylarning joylashuvi, arxitektura elementlari va transport yo‘llari o‘rganilgan. Qiyosiy tahlil yordamida markaziy va chekka hududlardagi savdo-sotiq hududlarining arxitekturaviy va ijtimoiy funksiyalari solishtirilgan.

1-Jadval. O‘rta asr shaharlarida savdo-sotiq inshootlarining hududiy taqsimoti

Hudud	Bozorlar soni	Karvonsaroylar	Savdo ko‘chalari	Umumiy inshootlar
Markaziy hudud	8	3	12	23
Chekka hududlar	5	2	7	14
Umumiy	13	5	19	37

Jadvaldan ko‘rinadiki, savdo-sotiq inshootlari shaharning markaziy hududiga to‘plangan bo‘lsa-da, chekka hududlarda ham yetarli taqsimot mavjud bo‘lib, bu shahar iqtisodiyoti va transport oqimini muvozanatlashga xizmat qilgan. Tadqiqotda keltirilgan jadval O‘rta asr shaharlaridagi savdo-sotiq inshootlarining hududiy taqsimotini ko‘rsatadi. Jadval markaziy va chekka hududlardagi bozorlar,

karvonsaroylar va savdo ko‘chalarining sonini, shuningdek, umumiy inshootlar miqdorini aks ettiradi. Shu orqali savdo-sotiq hududlarining shaharda qanday taqsimlanganligi, markaziy hududlar bilan chekka hududlar o‘rtasidagi muvozanat va mijozlar oqimi optimalligi aniqlanadi. Markaziy hududlarda bozorlar va karvonsaroylar zich joylashgan bo‘lsa, chekka hududlarda kichik savdo punktlari va karvonsaroylar mavjudligi shahar iqtisodiyoti va transport tizimi samaradorligini oshirishga xizmat qilgan. Jadval tadqiqot natijalarini vizual tarzda tasdiqlaydi, savdo-sotiq hududlarining arxitekturaviy va urbanizatsiyaviy jihatdan muvozanatli joylashuvini ko‘rsatadi hamda shaharning barqaror rivojlanishiga hissa qo‘shadi. Shu bilan birga, jadval orqali markaziy va chekka hududlarda savdo-sotiq inshootlarining soni va turlari bo‘yicha tahlil qilish imkoniyati yaratiladi, bu esa O‘rta asr shaharlaridagi urbanizatsiya va arxitektura prinsiplari bilan bog‘liq tadqiqot natijalarini mustahkamlaydi.

Tadqiqot muhokamasi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘rta asr davrida savdo-sotiq joylarining arxitekturaviy shakllanishi shaharning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy hayotini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan. Markaziy hududlarda bozorlar va karvonsaroylar zich joylashgan bo‘lsa, chekka hududlarda savdo ko‘chalari va kichik savdo punktlari aholini qamrab olgan. Ko‘p qavatli minoralar, portiklar va arkadlar orqali mijozlar oqimi tartibga solingan, transport va piyodalar harakati bilan uyg‘unlashtirilgan. Arxitektura va urbanizatsiya prinsiplariga muvofiq joylashtirilgan savdo-sotiq hududlari shaharning iqtisodiy samaradorligini oshirgan, ijtimoiy muvozanatni saqlagan va madaniy merosni himoya qilgan. GIS tahlili va tarixiy xaritalar yordamida markaziy va chekka hududlar o‘rtasidagi muvozanatli taqsimot aniqlangan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, arxitektura va urbanizatsiya asosida savdo-sotiq joylarini joylashtirish O‘rta asr shaharlarining barqaror rivojlanishi va iqtisodiy samaradorligini ta’minlashga xizmat qilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘rta asr davrida savdo-sotiq joylarining arxitekturaviy shakllanishi shaharning iqtisodiy va ijtimoiy muvozanatini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan. Markaziy hududlarda zich joylashgan bozorlar va karvonsaroylar shaharning iqtisodiy markazini mustahkamlash, mijozlar oqimini tartibga solish va transport tizimi bilan uyg‘unlashishga xizmat qilgan. Chekka hududlarda kichik savdo punktlari va karvonsaroylar shaharda muvozanatli iqtisodiy faoliyatni yaratgan, aholiga qulaylik taqdim qilgan. Arxitektura elementlari, xususan, portiklar, arkadlar va ko‘p qavatli minoralar mijozlar oqimini boshqarish, transport va piyodalar harakatini muvofiqlashtirish imkonini bergan. Tadqiqot shuningdek, markaziy va chekka hududlar o‘rtasida arxitektura va urbanizatsiya asosida muvozanatli joylashuvning shaharning barqaror rivojlanishi va iqtisodiy samaradorligini oshirishda muhimligini ko‘rsatadi. Natijalar shuni tasdiqladiki, O‘rta asr shaharlarida savdo-sotiq inshootlarini arxitekturaviy va urbanizatsiya prinsiplari bilan uyg‘unlashtirish shaharning ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishiga sezilarli hissa qo‘shgan.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘rta asr davrida savdo-sotiq joylari shaharning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy hayotida markaziy o‘rin tutgan

bo‘lib, ularning arxitekturaviy shakllanishi va joylashuvi shaharsozlik, transport va urbanizatsiya prinsiplari bilan uyg‘unlashgan. Markaziy hududlarda bozorlar va karvonsaroylar zich joylashgan, bu shaharning iqtisodiy markazini mustahkamlash va mijozlar oqimini samarali tartibga solishga xizmat qilgan. Chekka hududlarda savdo ko‘chalari va kichik savdo punktlari joylashuvi esa aholiga qulaylik yaratgan, shahar hududida muvozanatli iqtisodiy faoliyatni ta’minlagan. Ko‘p qavatli minoralar, portiklar, arkadlar va hududiy zonalash orqali mijozlar oqimi tartibga solingan, transport va piyodalar harakati bilan uyg‘unlashtirilgan. Tadqiqot shuningdek, O‘rta asr shaharlaridagi savdo-sotiq inshootlarining arxitekturaviy yechimlari orqali ijtimoiy muvozanat, iqtisodiy samaradorlik va madaniy merosni saqlash muhimligini ko‘rsatadi. Natijalar shuni tasdiqladiki, arxitektura va urbanizatsiya asosida savdo-sotiq joylarini joylashtirish O‘rta asr shaharlarining barqaror rivojlanishi va iqtisodiy samaradorligini ta’minlashga xizmat qilgan, shuningdek, shaharsozlik va madaniy merosni uyg‘unlashtirishda asosiy vosita bo‘lgan. Shu bilan birga, bozorlar va karvonsaroylar tizimi orqali savdo-sotiq faoliyati nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va madaniy rivojlanishga ham hissa qo‘shgan, bu esa O‘rta asr shaharlari arxitekturasining o‘ziga xosligini va takomillashgan funksionalligini namoyon qilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Aliyev B. O‘rta asr shaharlari va savdo-sotiq inshootlari. – Toshkent, 2017.
2. Mirzoev R. Karvonsaroylar va savdo markazlarining rivojlanishi. – Samarqand, 2018.
3. Karimova L. O‘rta asr arxitekturasi va shaharsozlik. – Toshkent, 2019.
4. To‘xtayev A. Savdo-sotiq hududlarining ijtimoiy va iqtisodiy roli. – Buxoro, 2020.
5. Qodirov M. O‘rta asr shaharlarida urbanizatsiya va arxitektura. – Termiz, 2021.